

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СУДУ

PECULIARITIES OF THE LEGAL STATUS OF THE COURT

Лепіш Н.Я., к.ю.н.,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін
Львівський державний університет внутрішніх справ

Павлович-Сенета Я.П., к.ю.н.,
доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін, доцент
Львівський державний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу суду у контексті чинного законодавства. У дослідженні використувалися загальнонаукові (системно-структурний, функціональний, аксіологічний), та спеціальні методи дослідження (формально-юридичний, аналізу правових текстів, порівняльно-правової). Зазначено, що суд займає особливе місце у системі органів публічної влади, тому його властивості мають специфіку порівняно з характеристиками інших суб'єктів, наділених владою та діючих від імені держави. Цілісна та всебічна характеристика суду з погляду властивих властивостей може органічно поєднати у всі аспекти, які є значущими для розуміння місця та ролі у правовому житті суспільства. Вказано, що умовою виникнення правоздатності державного суду є його заснування суверенною та легітимною владою. Для недержавного суду умови виникнення правоздатності – це визнання його легітимності учасниками спірних правовідносин та санкціонування його діяльності державою. Тільки будучи реальним суб'єктом права, суд виконує роль самостійного та повноцінного суб'єкта правовідносин. Реалізовані судом функції визначають зміст його повноважень та характер процедурно-процесуальних форм діяльності суду. Єдиною функцією, властивою суду за його природою, є правосуддя. Інші функції носять допоміжний характер, є способами та формами здійснення правосуддя. Їх сукупність та зміст змінюються залежно від зміни умов у соціально-політичному плані. Зазначено, що розвиненість системи допоміжних функцій, схожих за змістом з функціями органів виконавчої влади, пояснює високий рівень формалізації повноважень судів та розвиненість системи процедурно-процесуальних форм, а також підвищену увагу до дотримання юридично закріплених процесуальних вимог. Встановлено, що характеристика суду як суб'єкта права змінюється залежно від того, яка природа вирішуваних суперечок та залежно від особливостей юридичного регулювання провадження, у межах якого здійснюється діяльність.

Ключові слова: правосуддя, функції, повноваження, компетенція, процесуальна форма, правова система, публічне право.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal status of the court in the context of current legislation. The study used general scientific (system-structural, functional, axiological) and special research methods (formal-legal, analysis of legal texts, comparative law). It is noted that the court occupies a special place in the system of public authorities, so its properties are specific compared to the characteristics of other entities endowed with power and acting on behalf of the state. A holistic and comprehensive description of the court in terms of inherent properties can be organically combined in all aspects that are important for understanding the place and role in the legal life of society. It is stated that the condition for the legal capacity of a state court is its establishment by a sovereign and legitimate authority. For a non-state court, the condition for the emergence of legal capacity is the recognition of its legitimacy by the parties to the disputed legal relationship and the sanctioning of its activities by the state. Only being a real subject of law, the court performs the role of an independent and full-fledged subject of legal relations. The functions performed by the court determine the content of its powers and the nature of procedural and procedural forms of court activity. The only function inherent in the court by its nature is justice. Other functions are ancillary, are ways and forms of justice. Their totality and content change depending on changes in socio-political conditions. It is noted that the development of the system of auxiliary functions, similar in content to the functions of executive bodies, explains the high level of formalization of court powers and the development of procedural forms, as well as increased attention to compliance with legally established procedural requirements. It is established that the characteristics of the court as a subject of law varies depending on the nature of the disputes being resolved and depending on the peculiarities of the legal regulation of the proceedings within which the activity is carried out.

Key words: justice, functions, powers, competence, procedural form, legal system, public law.

Формування науково обґрунтованих уявлень про властивості, якими характеризуються різні суб'єкти права, виявляється для теорії держави та права надзвичайно актуальним завданням. Підвищений інтерес викликає дослідження властивостей суб'єктів, правове становище яких з різних причин не набуло належного пояснення, не стало предметом комплексного наукового аналізу. До таких суб'єктів відноситься суд. Розуміння властивостей, характерних для суду як соціально-правовому феномену, набуває ключового значення для оптимізації правового регулювання судочинства та судоустрою. Особливо значення таке розуміння має в умовах, коли динаміка змін, що відбуваються у суспільстві, істотно прискорюється. Ступінь передбачуваності віддалених і близьких наслідків знижується. Це створює умови, коли потенційна конфліктність соціальних взаємодій зростає. Зазначені обставини роблять актуальним дослідженню чинників, які сприяли ефективному вирішенню конфліктів і спорів. В умовах демократії тільки судова система дає можливість впливати на рівень конфліктності, забезпечуючи справедливість, встановлений процесуальний порядок вирішення спорів, захист прав і свобод людини. Це, у свою чергу, потребує дослідження статусу суду. Зазначене обумовлює актуальність теми.

Питання правового статусу судів в Україні вивчали у наукових роботах вчені: В. Авер'янов, К. Бабенко, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Бітяк, О. Борко, В. Бринцев, М. Булкат, М. Вашиліна, М. Гімон, С. Гнатюк, О. Гончаренко, В. Городовенко, О. Дрозд, О. Дудченко, М. Івчук, Р. Ігонін, Н. Квасневська, І. Коваль, Р. Крусян, Р. Куйбіда, К. Куркова, Л. Медведик, В. Миколенко, В. Молдован, Л. Москвич, І. Назаров, М. Олефіренко, О. Прокопенко, Ю. Прокопів, М. Савенко, В. Сердюк, В. Скрипченко, О. Стрижак, В. Чумак і інші. Мета статті – дослідження особливостей правового статусу суду.

Говорячи про правосуддя доцільно наголосити, що універсальність у порівнянні з іншими способами вирішення правових конфліктів. Ефективність права багато в чому залежить від результативності здійснення правосуддя. Результативність здійснення правосуддя визначається тим, що суд діє не просто як суб'єкт, наділений владними повноваженнями, а як суб'єкт права, у межах відносин, що встановлюються судом з іншими суб'єктами права.

На думку В. А. Січевлюк, автора монографії «Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади)», суб'єкт права сприймається як особлений образ

активної сили, що діє у соціально-правовій реальності; здатна користуватися наданим правовим ресурсом для досягнення своєї мети [1, с. 114].

З погляду на дослідження Т. Кравцової щодо сучасної методології правознавства необхідною ознакою права є його реальна дія, здійснення наявних імперативів на практиці [2, с. 138]. Це означає, що охарактеризувати суд як суб'єкт права неможливо, описав його як носій юридично значущих властивостей. Для вирішити питання, у чому полягає специфіка суду як суб'єкта права, обов'язковим є аналіз особливостей, що проявляються у взаємодії суду з іншими суб'єктами права, тобто, у правових відносинах із ними.

У характеристиці суду моменти, що дають уявлення про суд як про суб'єкт права, первинні в порівнянні з властивостями, властивими як суб'єкту державно-владних, політичних за суттю, відносин.

У частині 3 статті 19 закону України «Про судоустрій і статус судів» зазначено, що статус суду визначається з урахуванням принципів територіальності, спеціалізації та інстанційності [3].

Єдність всіх елементів правової системи визначає взаємозв'язок властивостей суду, визначених специфікою юридичного регулювання діяльності, з тими властивостями, які демонструє суд у практичній діяльності, у межах правових відносин, що виникають між судом і іншими суб'єктами.

Якщо взаємний зв'язок виявити не вдається, це означає, що державно-правове регулювання діяльності суду неефективне, потребує вдосконалення.

На думку І. Антипової правовий статус судів в Україні визначається правовими, інструментальними й організаційними елементами (завдання, функції, адміністративні повноваження, юридичні гарантії), які у взаємопов'язаній конструкції розкривають місце, особливості впливу й умови у площині реалізації судочинства [4, с. 198].

Властивості суду, зумовлені правом, не зводяться до правоздатності та дієздатності. Наявність правосуб'єктності виступає умовою, що уможливує появу в суду властивостей, які задаються суду як носію певного статусу у вигляді правових норм.

У теоретико-правовій літературі питання структури та змісту правового статусу розглядається щодо конкретних категорій суб'єктів. Це виправдано, оскільки відмінність правових ролей, які реалізують суб'єкти права, обумовлює розбіжність правового статусу.

Свою специфіку має правовий статус суду. Щодо правового статусу названого суб'єкта не доречно говорити про те, що одним з елементів є законні інтереси, незважаючи на те, що вони включаються до змісту правового статусу інших суб'єктів. До елементів правового статусу суду не доцільно віднести елементи, що включаються до змісту правового статусу судді, як правовий імунітет і вимоги та обмеження, що пред'являються до судді.

Правовий статус судді – це визначене Конституцією та законами України правове становище судді, гарантії діяльності, підстави та порядок призначення на посаду, компетенція, а також відповідальність [5, с. 106].

Базовим елементом правового статусу суду є його функції, які визначаються соціальним призначенням судової влади, конкретними цілями та завданнями, реалізація яких покладається на суди суспільством та державою.

О. Калашник зазначає, що правовий статус суду – це сукупність його ознак як органу судової влади та комплексу повноважень, наданих для здійснення судочинства, що впливають із засад організації і діяльності. У структурі правового статусу суду виокремлено три блоки: цільовий (мета, завдання, функції, принципи), структурно-організаційний (порядок утворення та ліквідації, організаційне забезпечення, склад суду) і компетенційний (юрисдикція як компетенція з розгляду справ певних категорій) [6, с. 16].

Соціальне призначення судової влади завжди збігається з конкретними цілями, які ставляться перед судами і з завданнями, що покладаються. Система функцій, що реалізуються судом, може набувати внутрішню суперечливість.

Суд є суб'єктом публічного права. Його характеристика не може бути повною та всебічною, якщо вона спирається на запозичені з цивілістичної доктрини уявлення про суб'єкта цивільно-правових відносин. Суд є особливим суб'єктом права. Для його характеристики значущими будуть не всі аспекти, які торкаються, вивчаючи інших суб'єктів права.

Специфіка правового статусу суду визначається тим, що йому як суб'єкту публічно-владних відносин права надаються для обов'язкової реалізації. Суд зобов'язаний реалізувати надані права для забезпечення та захисту публічних інтересів. У змісті правового статусу суду права та обов'язки неможливо розмежувати. Водночас зазначена особливість свідчить про необхідність розгляду повноваження як елементу правового статусу суду.

Повноваження – права і обов'язки, надані конкретному органу чи посадовій особі з метою належного виконання певного кола державних чи суспільно значимих завдань та здійснення відповідних функцій.

Сукупність повноважень, які має суд як суб'єкт права, становить компетенцію. Важливою особливістю діяльності суду є її здійснення в особливому процесуальному порядку, який покликаний перешкодити прийняттю неправосудних рішень, які не відповідають правовим нормам і вимогам справедливості.

М. Джафарова зазначає, що суд, будучи суб'єктом процесуальних правовідносин, характеризується процесуальною правосуб'єктністю, яка необхідна для реалізації процесуальних функцій [7, с. 78].

Як самостійна складова правового статусу суду слід розглядати процедурно-процесуальні форми, в яких він реалізує надані повноваження. Процедурно-процесуальні форми, в яких суди провадять діяльність є правовими формами. Поряд із повноваженнями, вони визначаються нормами чинного права.

Говорячи про елементи правового статусу суду, слід наголосити на тому, що зміст правового статусу суб'єктів публічного права штучно розширюють за рахунок включення інших елементів. Ця ситуація пов'язана із прагненням описувати цих суб'єктів відповідно до тих традицій, що склалися в теорії права.

У теорії права вказані суб'єкти постають носіями влади, у той час їхня характеристика як суб'єкти права – це характеристика носіїв правових властивостей і якостей.

До елементів правового статусу суду недоцільно відносити правові гарантії, незважаючи на те, що окремі дослідники включають до елементів статусу суб'єктів публічного права. Гарантії перебувають за межами суб'єкта права та поза правовим статусом. Гарантії є окремим елементом правового статусу, вони – засоби забезпечення. Правові гарантії – це правові засоби, виражені в нормативно-правових приписах, реалізація яких може забезпечити або забезпечує можливість реалізації інших нормативно-правових приписів [8].

До елементів правового статусу суду недоцільно включати принципи. Принципи – основа правового статусу, зумовлюють зміст компонентів. Вони визначають, як практично реалізуються компоненти правового статусу суду. Але це не дає підстав включення в структуру правового статусу.

Вирішення питання про змістовне наповнення елементів, включених до структури правового статусу суду, виявляється утрудненим через відсутність уявлення про те, від чого цей зміст залежить. Правовий статус суб'єкта визначається тими соціально-правовими ролями, які виконує суб'єкт.

Зміна соціально-правової участі тягне зміну правового статусу особи, втрату відповідного цієї ролі статусу. Специфічність правового статусу суду щодо інших суб'єктів права зумовлено тим, що в інших суб'єктів ролі певною мірою обумовлюється інтересами. Для недержавних суб'єктів такими є приватні інтереси, для органів державної влади – публічні інтереси.

Якщо говорити про суд, то, незважаючи на включення до системи органів, що реалізують державно-владні функції, може ефективно діяти тоді, коли його роль визначається не тільки виходячи з характеру існуючих публічних інтересів, але й з огляду на те, що призначення суду – вирішувати конфлікти застосуванням права, отже, відстоювати приватні інтереси.

У ситуації, коли діяльність суду підпорядковується виключно владним інтересам, суд із суб'єкта, який здійснює правосуддя, перетворюється на орган управління, відповідно до функцій виконавчої влади. У цих умовах суд втрачає здатність ефективно вирішувати конфлікти. Прикладом, що ілюструє крайній рівень підпорядкованості суду владним інтересам, є політичні судові процеси, у яких підсудних звинувачують у правопорушеннях, спрямованих проти існуючої політичної системи чи держави.

З огляду на обумовленість правового статусу суду чинним правом, характеристика передбачає наявність змістовних особливостей компонентів, складових змісту. Питання про конкретне наповнення компонентів правового статусу суду в теоретико-правовому плані вирішити неможливо через динамізм права. Основу компетенції суду як суб'єкта права становлять його функції.

С. З. Чорна, розглядаючи трансформацію правозахисної функції судової влади в ході проведення судової реформи в Україні, зазначає, що науково-теоретичними основами щодо функцій суду варто розуміти сукупність теоретичних знань, положень юридичної науки, своєрідний гносеологічний фундамент, спираючись на який можна сформулювати об'єктивне та достатнє бачення сутнісних та формальних аспектів здійснення правосуддя як функції судової влади [9, с. 70].

Загальновизнаним є той факт, що основною функцією суду є здійснення правосуддя. На різних етапах розвитку суспільства у зміст поняття «здійснення правосуддя» привноситься специфіка, але зв'язок суду із здійсненням правосуддя як реалізованою функцією, є незмінним.

Поширеним є уявлення про правосуддя як про особливий вид державної діяльності. Однак таке розуміння є спрощеним, не дозволяє дати повну та всебічну характеристику суду як суб'єкту права. У більш широкому розумінні правосуддя це соціальний інститут, що виник як спосіб запобігання насильницькому вирішенню конфліктів за допомогою посередника, що забезпечує мирне співіснування людей у суспільстві.

В. Бігун зазначає, що формальною ознакою правосуддя є його здійснення в формі судочинства судами як державними органами, а змістовною – відповідність вимогам справедливості та забезпечення ефективного поновлення в правах. Формальна ознака правосуддя конкретизується у функціональному розумінні правосуддя, яке ототожнює з судочинством, судовим розглядом справ, тоді як друге, змістовне розуміння, акцентується на внутрішніх характеристиках судової діяльності, наприклад, справедливості як меті правосуддя [10, с. 109].

Як специфічна функція, пов'язана із запобіганням насильницькому вирішенню конфліктів та забезпеченням підтримання порядку, здійснення правосуддя представляє справедливе вирішення спору на основі права. Таке вирішення спору здійснюється у особливому процесуальному порядку.

Належність функції здійснення правосуддя суду не визначається безпосередньо державно-владною волею та не залежить від змісту законодавчих норм, що регла-

ментують організацію судів і їхню діяльність. Це підтверджується тим, що названа функція притаманна не тільки державним судам, створеним владним порядком, а й недержавним судам (третейським), які мають легітимність і мають авторитет у населення [11].

Про правовий характер функції здійснення правосуддя свідчить той факт, що суд, на відміну від інших владних суб'єктів, виконує відведену роль не з метою забезпечення відтворення та підтримки влади, а з метою забезпечення дії права. Будучи реалізованою державними судами, здійснення правосуддя є правовою функцією держави [12, с. 22]. Її здійснення у цій якості, як іншої правової функції, ефективно тоді, коли відбувається на правовій основі.

Якщо говорити про інші, крім здійснення правосуддя, функції, то на практиці покладання на суди притаманно державним судам і пов'язане з актуалізацією потреби в реалізації у конкретних соціально-економічних умовах.

Функція здійснення правосуддя є універсальною, характерною всім судам.

На думку О. Гуменного, судова влада реалізуючи основну функцію – правосуддя, виконує роль арбітра у взаєминах між державою та громадянським суспільством, врегульовує суперечки, які виникають у громадянському суспільстві щодо порушень прав і свобод людини та громадянина.

Всі функції судової влади є важливими в діяльності судової влади, однак при глибокому аналізі бачимо, що всі інші функції судової влади направлені на сприяння здійснення оперативного, справедливого та законного правосуддя [13, с. 33]. Усі інші функції є додатковими, допоміжними.

Щодо недержавних судів можна говорити про покладання та самостійному прийнятті додаткових, допоміжних функцій. На відміну від функцій, що покладаються на суди державою, функції, що приймаються недержавними судами, завжди обумовлені конкретними соціальними умовами.

Наступний компонент правового статусу суду – повноваження. Найбільш значущими з повноважень суду є: керівництво процесом судочинства; з'ясування обставин справи; заслуховування сторін; оцінка доказів, які надаються сторонами або зібрані безпосередньо судом; тлумачення норм, у тому числі роз'яснення змісту сторонам, що сперечаються, у тих випадках, коли таке передбачається встановленим порядком судочинства; оцінка вчинків і рішень суб'єктів, що сперечаються, на предмет відповідності нормам права та справедливості; забезпечення дотримання встановленої процедури судочинства; винесення обов'язкового для сторін рішення по суті спору, що розглядається.

Усі перелічені повноваження суду, безпосередньо пов'язані з реалізацією функції здійснення правосуддя, є універсальними, становлять ядро правового статусу суду, зокрема – незалежно від категорії підсудних справ.

Перелічені повноваження уточнюють та доповнюють залежно від змісту інших функцій, що здійснюються судом, залежно від складених у конкретних соціально-економічних умовах уявлень про ефективні шляхи та засоби здійснення правосуддя та інших покладених на суд функцій.

Делегування судам інших функцій, крім здійснення правосуддя, наділення додаткової компетенцією, необхідної для ефективної реалізації цих функцій, стає можливим у зв'язку з тим, що правосуб'єктність суду – не наслідок визнання властивих йому як суб'єкту права властивостей, а права фікція.

Ті повноваження, що надаються судам для реалізації додаткових, допоміжних функцій, виявляються за змістом менш універсальними, ніж повноваження, що надаються судам для реалізації функції правосуддя.

Аналіз наукової літератури, присвяченої проблемам організації судочинства в країнах Європейського Союзу на різних етапах розвитку, свідчить про те, що процедурно-процесуальні форми є найбільш мінливим елементом у характеристиці правового статусу суду як суб'єкта права [14, с. 180–182].

Запропонований у дослідженні підхід дозволяє розкрити властивості суду обумовлені правом з урахуванням нерозривних зв'язків останнього з державно-владною волею, із закономірностями суспільного життя, потребами та домаганнями людей. Водночас передбачає, що властивості суду змінюються залежно від тих змін, які зазнає соціально-економічне життя суспільства. Підхід, що передбачає розгляд суду, як суб'єкта, властивості якого визначаються чинним правом, що відтворюється та функціонує у певному соціально-економічному контексті, та розгляд, як суб'єкта, активність якого значуща для забезпечення адекватної дії права, найбільш продуктивний для досягнення мети дослідження.

Висновки. Правовий статус державних і недержавних судів має специфіку, проте, як суб'єкти права вони різняться за низкою ознак. Правовий статус суду у структурному плані представлений компонентами: функціями, компетенцією (сукупністю повноважень), процедурно-

процесуальними формами діяльності. Зміст правового статусу мінливим. Можна говорити про існування нерозривного зв'язку між соціально-економічними особливостями чинного права, правової системи суспільства, та властивостями судів як суб'єктів права.

Універсальними структурними компонентами правового статусу суду є функції, повноваження та процедурно-процесуальні форми, в яких суд здійснює діяльність. Усі інші компоненти можуть розглядатися як варіативні. Розширення кола універсальних елементів правового статусу суду за рахунок включення варіативних компонентів є штучним, здатне призвести до формування не зовсім правильного уявлення про суд як суб'єкт права.

Базовим елементом правового статусу суду є функції, які визначаються соціальним призначенням судової влади та завданнями, які покладаються на суд, визначають повноваження та процедурно-процесуальні форми як компоненти правового статусу названого суб'єкта права. Найбільш стійким компонентом правового статусу суду є функції, найбільш мінливим – процедурно-процесуальні форми діяльності. Єдиною і універсальною функцією, властивою суду за юридичною природою є здійснення правосуддя. Інші функції, якими суди наділяються для реалізації поставленої мети та покладених завдань, мають допоміжний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади) : монографія. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с.
2. Кравцова Т. М. Сутність поняття методології сучасного правознавства. *Наукові записки. серія: право*. 2019. № 6. Спецвипуск. 2. С. 136–140.
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1402-19>
4. Антипова І. Л. Адміністративно-правовий статус вищих спеціалізованих судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец.: 12.00.07. Київ, 2021. 245 с.
5. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Хмиз М. В. і інші, Адміністративно-правовий статус судді. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2021. № 3. URL. <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3904/1/d0%ba%d0%be%d0%b2%d0%b0%d0%bb%d1%96%d0%b2%203.pdf>
6. Калашник О. А. Правовий статус місцевих загальних судів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец.: 12.00.10. Одеса, 2021. 28 с.
7. Джафарова М. В. Загальна характеристика повноважень адміністративного суду як суб'єкта відправлення правосуддя в адміністративних справах. *Право та державне управління*. 2021. № 1. С. 77–82.
8. Гудима В. В., Єсімов С. С., Ковалів М. В., Хмиз М. В. і інші. Гарантії як елемент правового статусу судді. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2021. № 4. URL. <https://www.inter-nauka.com/issues/administration2021/4/?author=8003>
9. Чорна С. З. Трансформація правозахисної функції судової влади в ході проведення судової реформи в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 6. С. 67–71.
10. Бігун В. С. Основи правосуддя (Термінологія. Філософія. Практика). Київ: Інтерсервіс, 2020. 200 с.
11. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 р. № 1402-IV. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-15#Text>
12. Завгородня Ю. С. Функції держави в сучасних умовах: пропедевтичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 20–22.
13. Гуменний О. Правосуддя як основна функція судової влади. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2018. № 906. С. 30–33.
14. Щерблюк О. В. Організаційні основи судоустрою в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. 253 с.